

DOI: 10.15290/bb.2017.09.34

З глыбокай павагай да каранёў, да спадчыны

Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia, w 3 t., pod. red. Niny Barszczewskiej, Mikołaja Chaustowicza, Mikołaja Timoszuka. Tom I. *Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*. Opracowanie tomu Nina Barszczewska i Mikołaj Timoszuć, Warszawa 2016, ss. 300

Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia, w 3 t., pod. red. Niny Barszczewskiej, Mikołaja Chaustowicza, Mikołaja Timoszuka. Tom II. *Człowiek. Rodzina. Dom*. Opracowanie tomu Mikołaj Chaustowicz i Nadzieja Panasiuk, Warszawa 2016, ss. 399

Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia, w 3 t., pod. red. Niny Barszczewskiej, Mikołaja Chaustowicza, Mikołaja Timoszuka. Tom III. *Twórczość ludowa*. Opracowanie tomu Mikołaj Chaustowicz i Nadzieja Panasiuk, Warszawa 2016, ss. 411

На пачатку новага міленіума ў прадмове да выдання першага і трэцяга тамоў шматтомнага фундаментальнага даследавання “Беларусы”, якія выхо-

дзілі толькі ў 1903 і 1916 гадах, Язэп Янушкевіч і Кастусь Цвірка, звярнуўшы ўвагу на задоўжаную парадаксьнась асэнсаваньня беларускай гісторыі, месца беларускага этнасу сярод суседзяў, слухна падкрэслілі, што напрыканцы XIX стагоддзя выразна наспела пара сістэматызацыі разнастайных падыходаў, напрацовак на беларускай дзялянцы, чым мусіў бы заняцца спецыяльны інстытут ці акадэмія народазнаўства з вялікім штатам навукоўцаў:

Але рускі царызм хутэй бы разбурыў, ліквідаваў (як было з Віленскім універсітэтам), чым стварыў такую ўстанову.

Таму непадымную тытанічную працу, якая была пад сілу толькі вялікай навукова-даследчай установе, узваліў на свае плечы і бліскуча здзейсніў усяго адзін чалавек.

Хто ж быў гэты волат?

Яго імя – Яўхім Хведаравіч Карскі¹.

Безумоўна, вынікі самаадданай падзвіжніцкай дзейнасці Я. Карскага сталіся грунтоўным падмуркам у працэсе беларускага нацыянальнага самасцвярджэння, а таксама пэўным як навуковым, так і маральна-этычным узорам служэння роднаму. У сферу даследчыцкіх інтарэсаў Я. Карскага ўваходзіла і значная частка Беласточчыны. І невыпадкова, што пры знаёмстве з калектыўным трохтомным плёнам працы Кафедры Беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта “Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia” ўзнікаюць своеасаблівыя аналогіі з даследаваннямі слаўнага сына Наваградчыны Я. Карскага, які, між іншым, у свой час вучыўся і працаваў у Варшаўскім універсітэце, а ў 1905 і 1908 гадах нават выбіраўся яго рэктарам.

Праект “Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia” быў рэалізаваны ад студзеня 2013 года дзякуючы фінансаванню гранту ў рамках праграмы Міністэрства навукі і вышэйшай асветы пад назваю “Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” ў 2012–2016 гадах. Загадчыца Кафедры Беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта праф. Ніна Баршчэўская адзначае ў “Wprowadzeniu” да трохтомніка:

Przedstawiony materiał ukazuje polsko-wschodniosłowiańskie wpływy historyczno-kulturowe oraz polsko-wschodniosłowiańską interferencję językową obecną na wszystkich poziomach językowych (fonetycznym, morfologicznym, leksykalnym, składniowym). Nagrane i zarchiwizowane materiały badawcze są unikatowym odzwierciedleniem wielokulturowości Podlasia. Udostępnienie ich w wersji graficznej i dźwiękowej powinno służyć nie tylko uczonym różnych specjalności, pragnącym prześledzić zachodzące przemiany społeczno-kulturowe, lecz także wszystkim zainteresowanym procesem przenikania się kultur na pograniczach².

Багаты дыялекталагічны і фалькларыстычны архіў Кафедры Беларусістыкі – 100 касет з запісамі матэрыялаў з 40 мясцовасцей былога беластоц-

¹ Я. Янушкевіч і К. Цвірка, *Яўхім Карскі і яго “Беларусы”*, (у:) Яўхім Карскі, *Беларусы*, Мінск 2001, с. 6.

² *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*. Tom I. Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych. Opracowanie tomu Nina Barszczewska i Mikołaj Ti-moszuk, Warszawa 2016, s. 11.

кага ваяводства – з 70–90-х гадоў мінулага стагоддзя – ахоплівае мясцовасці беластоцкага, бельскага, гайнаўскага, сакольскага паветаў, а таксама адну з семятыцкага. У 2013 годзе ў бельскім, гайнаўскім і сакольскім паветах на працягу ліпеня – кастрычніка рабіліся новыя запісы. У суме было найгранна і з’архівізавана (з дадзенымі пра інфарматараў) 90 гадзін вельмі цікавага матэрыялу ў 38 мясцовасцях падляскага ваяводства. Наступным этапам, як адзначае Н. Баршчэўская, стаў перанос гукавай версіі матэрыялу ў пісьмовую з выкарыстаннем двух спосабаў запісу: фанетычную транскрыпцыю, каб дакладна фіксавалася рэгіянальная асаблівасць сабранага матэрыялу і беларускую лацінку, лягчэйшую пры ўспрыняцці для чытача, неабзанага ў фанетычнай транскрыпцыі. Так што несумненнай вартасцю гэтай працы бачыцца параўнальны аспект, забяспечаны архіўнымі матэрыяламі з мінулага стагоддзя і свежымі запісамі. Даследчыкі мелі ўдзячную магчымасць прасачыць змены ў падляскіх дыялектах, абрадах і традыцыях на працягу апошніх 40 гадоў.

У “Wprowadzeniu” дакладна акрэсліваецца праблемна-тэматычны спектр усяго даследавання:

Materiały gwarowe i folklorystyczne zebrane w różnych okresach dotyczą następującej problematyki: narodowej tożsamości mieszkańców terenów pogranicza kulturowo-językowego, pamięci zbiorowej miejscowej ludności, tradycyjnych wierzeń ludowych, folkloru oraz zanikających zawodów, a także nowych możliwości rozwoju regionu w związku z dofinansowaniem ze środków Unii Europejskiej. Szczególne miejsce zajmują takie tematy, jak: życie na wsi dawniej i dziś (narzędzia gospodarcze, uprawa roli, obróbka lnu, tkactwo, pieczenie chleba), różne etapy w życiu człowieka (narodziny, wesele, pogrzeb), historia miejscowości (okrucieństwo okupacji niemieckiej, uchodźstwo w okresie wojennym, powojenne zmagania z trudnymi warunkami socjalno-bytowymi, obecna mechanizacja rolnicza), rola religii (wpływ religii na kształtowanie świadomości narodowej, wychowanie w określonym środowisku) i piosenki ludowe towarzyszące ludziom w różnych okresach życia, a także wykorzystanie języka białoruskiego jako pomocniczego w gminach, w których ludność narodowości białoruskiej stanowi co najmniej 20% ogółu mieszkańców danej gminy³.

Гэтая праблемна-тэматычная поліфанія, па-свойму стэрэаскапічнае адлюстраванне гістарычна-культурных працэсаў на значнай частцы Падляшша мае безумоўную, не будзе перабольшаннем сказаць, сваю пазачасавую вартасць. Пры тым канцэптуальны характар выдання, цэласнасць падыходаў забяспечваецца ў першым томе “Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych” грунтоўным інтэрдысцыплінарным раздзелам Н. Баршчэўскай “Język a świadomość narodowa na Podlasiu”. Цалкам зразумела, што напачатку даследчыца звяртае ўвагу на праблемы нацыянальнай тоеснасці на культурна-моўным памежжы, задумваючыся над яго характарыстыкай. Навідавоку, што памежжа з’яўляецца тэрыторыяй, якая знаходзіцца паміж двума або некалькімі цэнтрамі, што, судакранаючыся, накладваючыся адна на другую, ствараюць асаблівую прастору. *Pogranicze jest obszarem specyficznym, bardzo*

³ Тамсама, с. 10–11.

*różnorodnym, bez określonych ram. Teren ten jest znacznie bogatszy od obszaru jednolitego. Istotny wpływ ma tu między innymi istniejąca wielojęzyczność czy wielokulturowość*⁴. У гэтым жа даследчым блоку Н. Баршчэўская на аснове гістарычнага экскурсу падкрэслівае, якую важную ролю ў фарміраванні культурна-моўных асаблівасцей Падляшша адыграла асадніцтва. Цалкам апраўдана, што ў наступным падраздзеле “Białorusini w Polsce – historia i stan obecny”, як своеасаблівы прыклад, канкрэтызуюцца гістарычна-сацыяльныя варункі існавання на памежжы адной з найвялікшых яго нацыянальных меншасцей. Асобна разглядае даследчыца веравызнаўчую разнастайнасць Падляшша, спыніўшыся на веравызнаўчай структуры, істотнай ролі канфесій у кшталтаванні нацыянальнай тоеснасці.

Папярэдні разгляд выводзіць да ўласна цэнтральнай часткі працы Н. Баршчэўскай “Zachowania językowe mieszkańców Podlasia w warunkach bilingwizmu – charakterystyka socjolingwistyczna”, што распачынаецца надзвычай актуальнымі заўвагамі аўтаркі адносна моўнай сітуацыі ў сучасным свеце. Сапраўды, цяперашнія цывілізацыйныя працэсы, паскораная глабалізацыя непазбежна спараджаюць уніфікацыю, што выяўляецца найвідавочней ва ўзрастанні ролі прэстыжных моў і найперш англійскай. Пад пагрозай маргіналізацыі і нават знішчэння аказваецца шэраг моў. Ва ўнісон з навукова-творчай інтэлігенцыяй Беларусі і Польшчы Н. Баршчэўская выказвае непакой аб лёсе беларускай мовы:

Ze wszystkich języków słowiańskich na czoło języków zagrożonych zdecydowanie wysuwa się język białoruski. Obecna sytuacja językowa białoruskiego i jego gwar wynika z międzywojennej i powojennej polityki państwa polskiego w odniesieniu do języków mniejszości narodowych, a także z polityki językowej władz białoruskich, które skutecznie przeprowadzając rusyfikację zepchnęły ten język do roli języka drugorzędowego. Te działania oraz wszelkie zaszczości historyczne, jak również czynnik geopolityczny – położenie Białorusi między dużo większymi krajami: Rosją i Polską miały istotny wpływ na zahamowanie rozwoju i zmniejszenie prestiżu zarówno białoruskiego języka literackiego, jak i gwar (56).

Даследчыца слухна адзначае, што менавіта дамінацыя рускай мовы і прыніжаны стан мовы тытульнай нацыі ў Беларусі стаецца прычынай заняпаду цікавасці да яе і ў Польшчы, але ж пры тым на Падляшшы яшчэ добра захаваліся лакальныя гаворкі.

Адзін з найпалемічных момантаў у жыцці сучасных нацыянальных меншасцей разглядаецца ў наступным падраздзеле “Gwary wschodniosłowiańskie na Podlasiu”, а менавіта размеркаванне на тэрыторыі Падляшша беларускіх і ўкраінскіх гаворак. Невыпадкова Н. Баршчэўская канстатуе, што асабліва *wyznaczenie granicy między gwarami białoruskimi a ukraińskimi wywołuje wiele dyskusji, na przykład E. Smulkowa wyróżnia pas gwar przejściowych biało-*

⁴ *Język a świadomość narodowa na Podlasiu* (Nina Barszczewska), (w:) *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia. Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*, t. I, s. 21. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

*rusko-ukraińskich między Narwią a Bugiem*⁵, natomiast Michał Sajewicz wyznacza ostrą granicę między gwarami białoruskimi a ukraińskimi⁶ (59). Сама яна аналізуе гісторыю пытання, абапіраючыся найперш на “Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny” (Warszawa 1980), на вынікі даследаванняў тых жа Е. Смулковай, М. Саевіча. Вядома, ёсць аб’ектыўныя навуковыя крытэрыі для вызначэння моўнай спецыфікі. Аднак нават тое, што з вёсак, у якіх, згодна з “Atlasem...”, жыхары карыстаюцца гаворкамі з рысамі ўкраінскімі ці палкам украінскімі, выйшаў шэраг выдатных беларускіх пісьменнікаў Польшчы, сяброў літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, якое святкуе ў 2018 годзе свой шасцідзясяцігадовы юбілей, сведчыць аб адноснасці прынятых крытэрыяў. І просіцца рытарычнае пытанне, бо калі ёсць гаворкі з “рысамі ўкраінскімі”, дык чаму ж не гаворыцца пра гаворкі з “рысамі беларускімі”?! Н. Баршчэўская цалкам ўсведамляе складанасць вызначэння моўных асаблівасцей на памежжы: *Podlaskie pogranicze białorusko-ukraińskie jest świadectwem tego, że trudno jest przeprowadzić klasyfikację gwar peryferyjnych i jednoznacznie odnieść je do konkretnego języka* (61). Аналіз моўнай сітуацыі ў сацыялінгвістычным плане, з улікам гістарычных варункаў і цяперашняй сітуацыі пераканаўча разгорнуты даследчыцай у наступных частках разглядаемага раздзела: “Zachowania językowe społeczności bilingwalnej”, “Stosunek mieszkańców Podlasia do ojczystej gwary”, “Określanie ludności ze względu na gwary”, “Edukacja dawniej i dziś”, “Integracja językowa na Podlasiu”. Лагічным працягам распачатай гаворкі бачыцца зварот да таго, як эвалюцыяніруе ў далейшай часовай перспектыве, сярод цяперашняй моладзі моўная, нацыянальная сітуацыя (“Język a tożsamość narodowa młodego pokolenia na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim”). Даследчыца робіць кампетэнтную выснову:

Uznanie siebie za Polaka wcale nie świadczy o odcinaniu od korzeni wschodniosłowiańskich, tradycji, mentalności, konfesji. Bardzo częstym powodem zaliczenia siebie do polskiej narodowości jest fakt przynależności do Polski, czyli obserwuje się brak rozgraniczenia pojęć *narodowość* i *obywatelstwo*. Problemy z określeniem tożsamości narodowej wywołuje kulturowa dwoistość mieszkańców Podlasia i powoduje, że jako obywatele Polski uważają się za Polaków, ale kulturowo związani są z tradycjami wschodniosłowiańskimi, przede wszystkim białoruskimi i rzadziej ukraińskimi (96).

У чарговым раздзеле “Język regionu Białowieża – analiza socjolingwistyczna” дзякуючы канцэнтрацыі даследчыцкай увагі менавіта на адным рэгіёне рэалізавана магчымасць канкрэтызацыі развіцця сацыялагічных тэндэнцый. Зразумела, пры гэтым мовазнаўца Н. Баршчэўская разглядае беларускую белавежскую гаворку, характарызуючы яе з фанетычнага, марфалагічнага і лексічнага пунктаў погляду. І тут хочацца ўзгадаць, што гэта якраз з Белавежы паходзіць

⁵ E. Smułkowa, *Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym*, (w:) E. Smułkowa, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002, s. 336–348.

⁶ M. Sajewicz, *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie*, „Rozprawy Sławistyczne”, Lublin 1997, № 12, s. 91–107.

заснавальнік і першы рэдактар штотыднёвіка беларусаў Польшчы “Ніва”, хросны бацька беларускага літаратурнага аб’яднання, адзін з пачынальнікаў Беларускага культурна-грамадскага таварыства Георгій Валкавышкі. Даследчыца канстатуе: *W gwarze białowieskiej oprócz cech typowych dla białoruskiego dialektu południowo-zachodniego występują również istotne wpływy języka polskiego i w mniejszym stopniu języka rosyjskiego* (107).

Перадапошні раздзел працы Н. Баршчэўскай “Charakterystyka wschodniosłowiańskich nazw miejscowości oraz nazw terenowych”, як і папярэднія, яскрава сведчыць аб паслядоўнасці рэалізацыі канцэпцыі працы. Тапаніміка з’яўляецца найверным сведкам самых пачаткаў чалавечай прысутнасці на кожнай тэрыторыі. Змены ж назв мясцовасцей звязаны з пэўнымі падзеямі, зменамі ў лакальным жыцці насельніцтва або ў самім соцыуме. Урэшце ў заключнай частцы “Pamięć zbiorowa mieszkańców Podlasia” разглядаюцца моманты, якія адыгралі важную ролю ў захаванні або зменах нацыянальнай тоеснасці.

На завяршэнне агляду пачатковай часткі даследавання варшаўскіх беларусістаў “Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych” яшчэ раз хочацца падкрэсліць плённасць, выніковасць інтэрдысцыплінарнага падыходу ў вырашэнні ўзнятых праблем.

Арэал усходнеславянскіх гаворак Беласточчыны – “Wschodniosłowiańskie gwary podlaskie” – аналізуецца ў другім важкім раздзеле разглядаемага выдання праф. Мікалаем Цімошукам. Між іншым, на самым пачатку “Wprowadzenia”, спасылаючыся на “Русскую диалектологию. Наречия Южно-великорусское, Северно-великорусское, Белорусское и Малорусское” (Варшава 1912), вучоны прыгадвае, як сто гадоў таму акрэсліў межы распаўсюджання беларускіх дыялектаў, падкарэкціраваныя пазнейшымі даследаваннямі польскіх вучоных, выбітны філолаг Я. Карскі. Напрыканцы свайго ўводнага слова аўтар другога раздзела першага тому “Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia” акрэслівае структуру свайго даследавання:

W toku analizy zgromadzonego materiału faktograficznego przyjęto, że różnice językowe między poszczególnymi gwarami prowadzą się głównie do cech fonetycznych, morfologicznych i leksykalnych. Z tego też względu opisywany materiał jest przedstawiony w trzech częściach, z których część pierwsza ukazuje osobliwości fonetyczne i morfologiczne dialektu okającego, część druga prezentuje fonetykę i najważniejsze cechy morfologiczne w dialekcie akającym, natomiast ostatnia część omówienia jest poświęcona ogólnej charakterystyce słownictwa i jego przedstawieniu w słowniku sporządzonym dla całego regionu gwar Białostoczczyzny (154).

Такім чынам, у гэтай частцы працы паслядоўна выкладаюцца важныя моўныя асаблівасці гаворак Беласточчыны. Пры напісанні даследавання М. Цімошук, вядома, карыстаўся разнастайным у тэматычным плане матэрыялам, сабраным на Кафедры, што знайшло асаблівае выяўленне ў “Wschodniosłowiańskim słownictwie gwagowym Białostoczczyzny”. У амаль 90-старонкавы слоўнік уводзіць лапідарны аналіз лексічных асаблівасцей і тлумачэнне адносна арганізацыі блокаў загалюўных слоў.

Фотаздымкі вырабаў матэрыяльнай культуры, змешчаныя напрыканцы першага тому “Kulturowo-językowego dziedzictwa Podlasia”, стаюцца своеасаб-

лівым размаітым запрашэннем ў чарговы другі том выдання “Człowiek. Rodzina. Dom”. Аўтар “Przedmowy” праф. М. Хаўстовіч адзначае, што тут змешчаны *materiały opisujące szeroko rozumiany temat życia na wschodniej Białostocczyźnie w pierwszej połowie XX wieku, a także przemiany zachodzące obecnie po wejściu Polski do Unii Europejskiej i wprowadzeniu unijnych standardów dotyczących mniejszości narodowych*⁷. У разглядаемым томе знойдзем апісанні жыцця і побыту вясковай сям’і ў розных праявах: традыцыі, абрады, сямейныя справы, адносіны з суседзямі. Зразумела, важнае месца займае апісанне няпростай, нават трагічнай гісторыі Падляшша. Напрыканцы ж “Przedmowy” аўтар слухна падсумоўвае:

Zebrane i opracowane materiały folklorystyczno-lingwistycznych badań terenowych w sposób barwny ilustrują życie i byt wschodniosłowiańskich mniejszości narodowych (Białorusinów i w mniejszym stopniu Ukraińców) na Białostocczyźnie. Analiza tych materiałów pozwala na zrozumienie duchowego świata ludu, który od stuleci mieszka na terenach pogranicza polsko-białoruskiego, przejmując powoli tradycje kulturowe swoich sąsiadów i jednocześnie wzbogacając kulturę narodu polskiego⁸.

У трэцім томе⁹ выдання Кафедры беларусістыкі прадстаўлена народная творчасць: песні рэлігійныя, калядныя, вясеннія, вялікодныя, хараводныя, летнія, жніўныя, вясельныя, любоўныя, лірычныя, жартаўлівыя, сямейныя, сірочыя, рэкруцкія, а таксама песні розныя, польскія і рускія, песні-кальханкі, казкі. Асобна выдзелена творчасць народных паэтаў Тадэвуша Кунцэвіча, Канстанта Каролькі, Веры Радзівонюк, Канстанта Ярошукі і невядомага паэта. Відавочна, у песнях знаходзіць адлюстраванне ўвесь часава-жыццёвы цыкл жыхароў Падляшша. Аўтар прадмовы і да гэтага тома М. Хаўстовіч дакладна сістэматызуе народную творчасць, уводзячы чытача ў шматстайны свет народнага меласу.

Шырыня ахопу матэрыялу ў трохтомным варшаўскім выданні сапраўды ўражвае. І няма сумнення, што як зараз звяртаюцца да неўміручай спадчыны Я. Карскага, так некалі, відаць, будуць спасылацца і на працу, выкананую на Кафедры беларусістыкі яе супрацоўнікамі ўжо на пачатку новага міленіума і стагоддзя, а гэта: Ніна Баршчэўская, Мікалай Хаўстовіч, Мікалай Цімошук, Тэрэса Хыляк-Шродэр, Анна Дэмянюк, Катажына Дрозд, Радаслаў Калета, Надзея Панасюк, Юзэф Зямчонок, Марыя Кандрацюк, Вольга Трацяк, Лілія Зямчонок.

*Галіна Тварановіч
Беласток*

---

⁷ *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*, w 3 t., pod. red. Niny Barszczewskiej, Mikołaja Chaustowicza, Mikołaja Timoszuka. Tom II. *Człowiek. Rodzina. Dom*. Opracowanie tomu Mikołaj Chaustowicz i Nadzieja Panasiuk, Warszawa 2016, s. 7.

⁸ Тамсама, с. 8.

⁹ *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*, w 3 t., pod. red. Niny Barszczewskiej, Mikołaja Chaustowicza, Mikołaja Timoszuka. Tom III. *Twórczość ludowa*. Opracowanie tomu Mikołaj Chaustowicz i Nadzieja Panasiuk, Warszawa 2016.